

Лекція № 1

Географічне положення країни

Географічне положення – геопросторове відношення певного об'єкта до зовнішнього середовища, елементи якого мають або можуть мати на нього суттєвий вплив.

Географічне положення держави - це розміщення території, країни відносно інших об'єктів, територій, акваторій, країн.

Географічне положення - одна з фундаментальних категорій економічної і соціальної географії. Поняття "географічне положення", відоме у науці ще з ХУІІІ ст., особливе застосування знайшло в антропогеографії кінця ХІХ ст., коли німецький учений Ф.Ратцель почав застосовувати його для характеристики позиційних властивостей країни.

За умов глобалізації теорія географічного положення набуває статусу міждисциплінарної теорії, оскільки дає змогу бачити світ у всій його розмаїтості, зумовленій багатьма регіональними, державними і локальними особливостями.

Соціально-економічний простір є неоднорідним. Об'єкти просторово не збігаються з умовами, необхідними для їхнього існування в системі. Властивості соціально-економічного простору, які розкривають просторову розбіжність досліджуваного об'єкта і необхідних умов його існування (функціонування і розвитку), можуть бути визначені як географічне положення об'єкта.

Соціально-економічний простір є неоднорідним. Об'єкти просторово не збігаються з умовами, необхідними для їхнього існування в системі. Властивості соціально-економічного простору, які розкривають просторову розбіжність досліджуваного об'єкта і необхідних умов його існування (функціонування і розвитку), можуть бути визначені як географічне положення об'єкта.

Зовнішнє середовище через свої складові активно впливає на об'єкт, географічне положення якого визначається. Так само й сам об'єкт впливає на власне оточення.

В основі поняття "географічне положення" лежить категорія "відношення". Згідно з М. Баранським, економіко-географічне положення є відношенням будь-якого місця, району чи міста до об'єктів, які лежать поза ним та мають для нього те чи інше економічне значення.

Отже, географічне положення – це «адресність» географічного об'єкта, така його характеристика, що показує зв'язки з оточенням.

Є відмінність у термінах «географічне положення» і «місцеположення». Місцеположення вказує на локалізацію (*location*) або належність, воно незмінне, прив'язане до одних координат. Географічне положення (*geographic situation*) відбиває відношення в системі, воно при незмінних координатах об'єкта може змінюватися залежно від змін ситуації в навколишньому середовищі.

Основна ідея географічного положення як поняття полягає в розкритті територіального відношення:

- у фізико-географічному положенні - це відношення в географічній координатній сітці, в реальному фізико-географічному просторі з його природними зонами, областями, орографією, розподілом суші і моря тощо;
- в економіко-географічному положенні - це відношення до економічно значущих об'єктів;
- в соціально-географічному положенні - до соціально значущих об'єктів;
- у політико-географічному положенні - до політичних реалей. Методично це означає фіксацію і прогнозування військових, міжнародних політичних, геоекономічних, екологічних і культурологічних силових полів;
- в еколого-географічному положенні - до екологічно значущих об'єктів, зокрема до країн і регіонів, що визначають екологічну ситуацію, чи до країн і регіонів, на екологічний стан яких може впливати дана країна.

Властивостями географічного положення є:

- детермінованість відношень об'єкта із зовнішніми об'єктами і системами;
- потенціальність – географічне положення є водночас і результатом попереднього розвитку об'єкта (міста, економічного району, держави тощо) і чинником його подальшого функціонування і розвитку;
- дистанційність – географічне положення є тим вигіднішим, чим ближча відстань розташування об'єктів, що взаємодіють¹.

Одним із кількісних показників географічного положення є географічні координати об'єкта.

Для уточнення змісту поняття географічного положення варто наголосити на суттєвій розбіжності між *географічним положенням* і *місцезнаходженням*. Характеризуючи географічне положення, необхідно відповісти на запитання: відносно чого? Місцезнаходження об'єкта має інший зміст, який полягає у відповіді на запитання: де і частиною чого є? Отже, місцезнаходження розкриває локалізацію чи приналежність, тоді як положення відображає відносини в системі. З методологічної точки зору ці поняття слід розмежовувати.

Отже, вивчаючи географічне положення, слід з'ясувати, які об'єкти знаходяться поза межами об'єкта, а які всередині. Іншими словами, географічне положення характеризується взаємовідношенням об'єкта з його зовнішнім середовищем.

Категорія "відношення", хоч і становить сутність географічного положення, саме вона створює основні методичні труднощі при його вивченні.

При вивченні географічного положення необхідно відштовхуватися від результатів впливу географічного положення на розвиток об'єкта. Ситуацію

ускладнює те, що на зв'язки (економічні і позаекономічні) об'єкта впливає не тільки географічне положення.

Аналізуючи проблему, дослідник "зважує" реальні і потенційні відношення: реальні виявляє емпіричним шляхом, а серед потенційних виділяє ті, котрі можуть бути реалізовані (реально можливі зв'язки). Проте дослідник повинен встановлювати і теоретично можливі зв'язки. Таким чином, при аналізі географічного положення під відношеннями не можна розуміти тільки фактичні економічні та інші зв'язки. Повне і всебічне вивчення географічного положення передбачає врахування реальних, потенційних і теоретично можливих зв'язків.

Географічне положення є поняттям не лише містким і багатоаспектним, а й відносним. У першому випадку виділяють його декілька видів, зокрема природно-, екологічно-, соціально-, економіко- або політико-географічне положення. У другому - йдеться про його постійну трансформацію у просторі й часі, одночасну присутність в оцінці нинішнього стану географічного положення, його минулого розвитку і чинники його подальшого функціонування

Поняття «географічне положення» містке і комплексне. Тож для глибшого розуміння географічного матеріалу виділяють кілька його складових (видів). Таким чином від загального географічного положення свого часу відокремилася поняття «економіко-географічне положення» (ЕГП).

Економіко-географічне положення – це сукупність просторових зв'язків певного економічного об'єкта (країни, району, міста, підприємства) з іншими об'єктами, що знаходяться поза його межами (транспортними шляхами, родовищами корисних копалин, промисловими базами тощо), взаємодія з якими для нього істотна нині чи буде такою у майбутньому.

Суспільно-географічне положення певного об'єкту є сукупністю важливих для його функціонування просторових відношень до інших суспільно-географічних об'єктів або ознак.

Політико-географічне, транспортно-географічне, економіко-географічне у вузькому розумінні (або сусідське), еколого-географічне та інші види положення, по суті, ввійшли до складу суспільно-географічного положення як його складові частини (див. табл. 8.1.). Отже, наведемо нижче ще визначення тих видів суспільно-географічного положення, які у ХХІ столітті отримали й «власне життя».

Політико-географічне (геополітичне) положення – сукупність геопросторових відношень країни до політичних даностей світосистеми, які мають на неї вплив. Іншими словами – це місце країн на політичній карті світу, віддаленість від економічних центрів і транспортних осей інтеграційних угруповань, участь у військово-політичних і політико-економічних організаціях, у міжнародних потоках товарів, капіталів, людей, інформації. Важливе стратегічне значення також має розташування зовнішніх джерел сировини і продовольства, їх віддаленість та різноманітність (диверсифікація) тощо.

Еколого-географічне положення – сукупність просторових зв'язків певного географічного об'єкту в системі екологічноактивно діючих компонентів довкілля (як природних, так і антропогенних), близькість чи віддаленість від зон екологічного лиха.

Для країнознавства визначальну роль відіграє поняття політико-географічного положення держави. Це розміщення її на політичній карті світу, материка чи окремого регіону у взаємодії з політичними реаліями, які так чи інакше неї впливають. При цьому політика розуміється як діяльність, спрямована на перемогу в боротьбі за власні інтереси. Вона може бути державною, певної організації чи окремої людини.

У просторово-територіальному сенсі можна виокремити глобальне, регіональне і *локально-сусідське* політико-географічне положення країн. *Глобальне* положення є місцем тієї чи іншої держави на політичній карті світу в контексті її глобальних зв'язків і відносин з іншими державами нашої планети. Регіональне політико-географічне положення включає розміщення і взаємозв'язки з країнами власного історико-географічного регіону. *Локально-сусідське* політико-географічне положення - це розміщення країни в оточенні держав-сусідів і взаємодія з ними. Його оцінка є дослідженням складної історії протистоянь і партнерства. Вона дуже динамічна. На цьому рівні здійснюється реальний аналіз всіх видів відносин і взаємозв'язків між окремими державами і міждержавними інтеграційними утвореннями.